

Läs detta innan du slutar läsa

Publicerad igår 06:00 Lästid 7 Min

Illustration: Lukas Hökegård/Kvartal

När människor slutar läsa förlorar samhället mer än en vana; det mister en av sina viktigaste kognitiva tekniker. Läsningen formade det tänkande som banade väg för upplysningen, vetenskap och demokrati. När skärmen ersätter sidan bryts den koncentration som texten kräver. Språket blir grundare, minnet kortare och samtalet blir mer affektstyrt.

Att återupprätta läsningen är därför inte nostalgi, utan en nödvändighet för att bevara förnuft, frihet och sammanhang, skriver professor Magnus Henrekson.

Det händer något märkligt i vår kultur. Läsandet tynar bort, imploderar. Vi har inte förbjudit böcker; vi har bara långsamt och nästan omärkligt slutat efterfråga dem.

Utvecklingen är mer oroande än de dystopier som länge varnat för bokbål och censur. Den kultur av framtidstro och konsumtion som tekniken banat väg för kidnappar vår uppmärksamhet så till den grad att det tålmod och den långsamhet boken kräver blir allt ovanligare.

En kognitiv ommöblering sker av våra hjärnor, skapad av skärmens ljud och bild, som leder oss bort från själva texten.

Läsrevolutionen byggde det moderna samhället

Liksom Europas läsrevolution på 1700-talet formade den moderna ordningen med stigande välstånd, individualisering, personlig frihet och demokratisering, riskerar dess tillbakagång att forma en postlitterat ordning med andra sätt att tänka, minnas och styra. Andelen människor som läser för nöjes skull en genomsnittlig dag har sjunkit kraftigt sedan millennieskiftet och är på den lägsta nivån i modern tid.¹

Samtidigt ökar ljudboken, men det hindrar inte nedgången i *litteraciteten*, det vill säga förmågan att tänka med text, att låta skrivna ord bli verktyg för förståelse och reflektion. När människor slutar läsa, slutar de kunna läsa; färdigheten försvagas bokstavligen.² När texten tappar mark går förmågan till analytiskt begripliggörande av världen förlorad. Tryckpressen uppfanns visserligen redan på 1400-talet, men det dröjde flera hundra år innan läsning blev brett etablerad. Utvecklingen accelererade under andra halvan av 1700-talet med billiga böcker, pamfletter, almanackor, lexikon och encyklopedier.

”Svenska ungdomar ägnar i genomsnitt sex timmar per dag åt sin telefon.”

Genom kyrkans försorg närmade sig läskunnigheten i Sverige 90 procent redan i slutet av 1700-talet.³ En bieffekt av den alltmer utbredda läsningen var att samhället lärde sig tänka i linjer och logiska led. För att engagera sig i skriven prosa krävs klassificering, kedjor av resonemang och slutledningsförmåga, det vill säga precis den typ av tänkande som byggde upplysning, vetenskap, marknadsekonomi och (på sikt) ett demokratiskt styrelseskick.

Läskulturen skapade en mental infrastruktur på vilken ett nytt samhälle kunde byggas.

Skärmens logik

Vår tids kontrarevolution drivs av en annan maskin: den smarta telefonen.

Ingen teknologi har gjort anspråk på så stor del av vår uppmärksamhet så oavbrutet. Svenska ungdomar ägnar i genomsnitt sex timmar per dag åt sin mobil. Skärmens logik ersätter boktidens sammanhängande fokus med korta impulser, notiser och belönings slingor.⁴

Resultatet syns i skolan, på högskolorna och i vardagens språk: minskande uthållighet, skralare ordförråd, fallande provresultat och sjunkande förmåga att rekonstruera ett argument i efterhand. Man minns känslan av en podd, men sällan argumentets kärna. Den tråd som löper från lärare till elev och från bok till bok blir allt sprödare.

Undermineringen av texten som kommunikationsform sker på flera sätt samtidigt.

Återgången till den föralfabetiska kommunikationsformen piktogram (emojier) lämpar sig inte för premisser och slutsatser. Ljud och video innebär att manus ersätts av improvisation, vilket sänker kraven på struktur. De nyare AI-system som både tar emot röst och svarar med röst minskar ytterligare kraven på att producera och tolka text. Även om inte texten helt försvinner kan den i ökande grad kringgås. I ett informationsflöde dominerat av tal och bild blir komplex, kumulativ rationalitet svårare att upprätthålla.

Foto: Christine Olsson /TT

Text bär upp de strukturer som kräver minne, granskning och referenser bakåt.

Texten disciplinerar tanken och bygger civilisation.

Skriften disciplinerar tänkandet, tvingar resonemang att bli explicita, spårbara, upprepningsbara och granskningsbara.

En som förstått detta är Amazongrundaren **Jeff Bezos**. Han kräver numera alltid att den medarbetare som presenterar en idé utöver sin powerpointpresentation har ett skrivet underlag. En skicklig powerpoint-presentatör kan täcka över svaga argument, distrahera med fyndig design och antyda orsakssamband med smarta diagram.

Det kan räcka att denne *verkar* förstå frågan. Men för att skriva ett bra underlag krävs att vederbörande förstår frågan på djupet.

”Texter som för bara ett par decennier sedan var normal kursläsning på högskolorna känns idag omöjliga för många.”

Utan text kan man vinna debatter med röstläge, gester, musik och andra emotionellt grundade mekanismer. Med text återstår meningen. När offentliga samtal alltmer präglas av affekter förändras det politiska klimatet. De politiker som tidigare hade framgång genom att vara faktabaserade och kyligt prövande får svårare att vinna gehör.

Boken är också ett arkiv. I texten ligger lagar, berättelser, myter, teorier och minnessystem. Civilisationens minnesbank kan inte ersättas av strömmande ljud och bild. Dess åtkomst förutsätter litteracitet. Den som inte kan läsa på en viss nivå har inte tillgång till detaljerna i den egna civilisationens arv och har därmed heller inte möjlighet att initierat pröva, nytolka och ifrågasätta detta arv.⁵

Om kulturen utvecklas mot att allt fler brister i litteracitet blir det samtidigt lättare att omstöpa historien baserat på känsla. Utan textens motstånd glider myt och historia samman. Tryckta medier har visserligen alltid också kunnat användas för att sprida osanningar, men den som hävdar något i skrift gör det i ett medium där påståenden kan pekas ut, citeras, granskas, bemötas och tillbakavisas.

När detta ersätts av flöden som inte lämnar avtryck, när debatt blir stämning, blir den politiska kulturen fattigare och mer benägen till tribalism.

Effekterna blir allt tydligare

Texter som för bara ett par decennier sedan var normal kursläsning på högskolorna känns idag omöjliga för många. Skönlitterära texter som tidigare lästes av skolelever blir svåra för litteraturstudenter på högskolenivå. Det handlar inte om fallande begåvning utan om bristande träning i lång läsning.

För den som vant sin hjärna vid att bryta fokus var och varannan minut blir det inte bara jobbigt att läsa ett längre bokkapitel; det blir smärtsamt. Jämför detta med 1910-talets 9–10-åringar som hade **Selma Lagerlöfs** 699-sidiga *Nils Holgerssons underbara resa* som obligatorisk läsning.

”Vi behöver klassrum med fysiska böcker och ännu fler platser där det ses som socialt oacceptabelt att ta fram telefonen.”

Effekterna av ungdomars minskade läsande börjar också bli tydliga även i dagens mest utvecklade länder: fallande resultat i internationella kunskapsmätningar som PISA och TIMSS, allt fler belegg för att den tidigare trendmässiga uppgången i IQ, den så kallade Flynn-effekten, brutits och vänts i sin motsats i yngre årskullar och allt fler vuxna som uppger att de fått svårare att koncentrera sig på längre texter.⁶

När hela generationer socialiseras genom medier som belönar nästa impuls undergrävs förmågan att välja långsiktiga belöningar, även om dessa är avsevärt större. Att läsa en bok innebär just detta: att skjuta upp belöningen för att i gengäld få en större belöning i form av sammanhang och förståelse.

Läsrevolutionen gav oss välstånd

Läsrevolutionen under 1800- och 1900-talen förändrade inte bara vad människor visste, utan också vad de kunde. Med text blev det möjligt att ordna kunskap, jämföra påståenden över årtionden och förfina definitioner. Om detta upphör kommer vi heller inte att reproducera de färdigheter som krävs för att skapa nästa våg av avancerat tänkande. Innovationerna blir mer *inkrementella* (förbättringar av befintliga produkter och processer snarare än nydanande), kulturen mer nostalgisk och mindre nyskapande.

Mobilförbud. Kanske på fler ställen än i klassrummet? Foto: Gorm Kallestad /TT

Texten är också vad som säkerställer det demokratiska beslutsfattandets effektivitet och legitimitet. Den parlamentariska kulturen kräver protokoll, utredningar och skriftliga reservationer. Den mognar i en offentlighet där människor kan läsa vad som stod i förra årets rapport och jämföra med årets.

Utan läsförmåga överläts granskningen och styrningen till en liten elit eller till algoritmer som i sin tur utvecklats av en ännu mindre elit.

Mödosam men nödvändig väg tillbaka

Vad kan då göras? Att förbjuda skärmar är knappast möjligt.

Den väg som står till buds är att säkerställa miljöer och sammanhang där den långa läsningen är fredad och kan blomstra. Skolan måste återta rätten att kräva tystnad och uppmärksamhet i längre sjök. Införandet av ett nationellt, lagstadgat mobilförbud i svenska grundskolor hösten 2026 är ett bra och nödvändigt steg. Antalet obligatoriska böcker att läsa måste öka kraftigt. Vi behöver klassrum med fysiska böcker och ännu fler platser där det ses som socialt oacceptabelt att ta fram telefonen.

Kursansvariga på universiteten måste våga säga att denna kurs bygger på följande 1 000 sidor. De bör sedan undervisa i hur man läser dem och tentera kursen så att det bara går att bli godkänd om man verkligen läst litteraturen.

Kanondebatten borde heller inte ha politiserats. Ur ett kognitivt perspektiv är inte poängen vilka verk alla bör läsa, utan att det finns gemensamma, krävande texter som tvingar oss att utveckla ett språk för att förstå dem. Ett samhälle utan sådana texter är ett samhälle utan referenspunkter.

Om vi inte tar strid mot teknikföretagen och det bildbaserade skärmberoende som de skapat kommer det fundament som vår liberala demokratiska värld vilar på att undermineras allt mer.

För att upprätthålla och utveckla det moderna samhället behövs böcker och texter. Inte för att text är finare än bild, utan för att text är den billigaste, mest delbara och mest granskningsbara formen för komplext innehåll.

FOTNOTER

1. Se t.ex. Bone, Jessica K., Bu, Feifei, Sonke, Jill K. & Fancourt, Daisy (2025). "The Decline in Reading for Pleasure over 20 years of the American Time Use Survey". *iScience*, 28(9), 113288.
<https://doi.org/10.1016/j.isci.2025.113288>.
2. OECD (2024). *Do Adults Have the Skills They Need to Thrive in a Changing World? Survey of Adult Skills 2023*. OECD Skills Studies, OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/b263dc5d-en>.
3. Johansson, Egil (1977). *The History of Literacy in Sweden*. Umeå universitet.
4. Detta dokumenteras på djupet av Jonathan Haidt i boken *Den ängsliga generationen – hur överbeskyddande föräldrar och skärmberoende skapar en epidemi av psykisk ohälsa* (Fri Tanke, 2024).
5. Goody, Jack & Watt, Ian (1963). "The Consequences of Literacy". *Comparative Studies in Society and History*, 5(3), 304–345.
<https://doi.org/10.1017/S0010417500001730>. Hanif, D. Saima & Hassan, Sana (2025). "The Impact of Information Literacy on Societal Development: A Scoping Review". *Journal of Climate and Community Development*, 4(1), 1–11.
<https://www.joccd.com/index.php/joccd/article/view/58>.
6. Bratsberg, Bernt & Ole Rogeberg (2018). "Flynn Effect and Its Reversal Are Both Environmentally Caused". *Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)*, 115(26) 6674–6678.
<https://doi.org/10.1073/pnas.1718793115>. Oberleiter, Sandra m.fl. (2024). "Measurement-Invariant Fluid Anti-Flynn Effects in Population—Representative German Student Samples (2012–2022)". *Journal of Intelligence*, 12(1), 1–9.
<https://doi.org/10.3390/jintelligence12010009>.